

A Galga mente helye népcsoportjaink között

Ha Pesttől elindulunk Gödöllő irányába, majd tovább a Galga patakig, néprajzi és történeti szempontból azt tapasztalhatjuk, hogy a Pest környéki nagyon feltöltődött, nemzetiségileg vegyes táj — amely iparosodottabb az országos átlagnál, jóval sűrűbben is lakott — a Galga völgyétől kezdve falusiasabbá, egységesebbé válik mind történeti, mind pedig jelenkori szempontból. A Galga patak a névadó, a Tápió mente és hasonló tájnevek módjára alkották a szakemberek, nem éppen népi eredetű név. Magába foglalja az egész Galga patak mentét: a Cserhától, az eredettől, egészen a Zagyvába való torkollásig, tehát Jászfényszaruig bezárólag. Mintegy féltucatnyi község számítható ide, és ha máris viszonyitunk, akkor azt kell mondanom, hogy bár ezek a községek a nyugati palócsághoz sorolódnak — a szakirodalomban eléggé egyöntetű ez a megállapítás —, mégis inkább átmeneti jellegű a táj. Egyrészt Pest-környék és a Palócföld között, tehát nyugatról keletre az iparvidék, a kertvárosok, a sűrűn települt vegyes nemzetiségű területek felől, az egységesebbek felé. Másrészt átmeneti csoport a palócok és az alföldiek, tehát a felföldiek és az alföldiek között, ti. Galgamácsa, a legészakibb Galga menti falu inkább dombsági jellegű, életformája és terepviszonyai is, egyik a másik függvényében, felföldi jellegű; a legdélibb falu Boldog, amely már Szolnok megyéhez tartozik — vagy tartozott a közelmúltban —, ez pedig nagyon sok szállal kapcsolódik már az Alföld népéhez az Alföld kultúrájához.

Összegezésként megállapíthatjuk: már ezen a rövid távon is, amit a Galga patak végigfut, érdekes kettősség mutatkozik.

Az első szabályszerűség abban jelentkezik, hogy északról dél felé haladva elvileg egyre fejlettebb falvakba érkezünk. Galgamácsa mind a gazdálkodás módját, mind a társadalom szerkezetét, mind pedig gazdag folklóráját és kései megszinesedett viseletét tekintve valóban a legrégebb, de ez a dél felé tartó fejlődési vonal kiugrik Bagnál, amely nem a legdélibb falu ugyan, de népe vándormunkája, vállalkozó szelleme révén az ipari fejlődés középvonalaiban haladt: lakói nem helyi iparban dolgoztak, hanem ingáztak, elvándoroltak. Egyébként minden Galga menti község sok vándormunkást adott, tehát e téren Bag sem kivétel, de a birtoktalanság, földtelenség terén majdnem egyedüli. Hogy haladunk dél felé, találkozunk a Bagnál régi-esebb Turával, amely kissé központi jellegű, nagy lélekszámú, és azután elérjük Boldogot, amely a közepesen fejlett községek közé tartozik. Tehát az északról délebbre tartó régies és fejlettebb sorrendi szabály megtörik, mihelyt az ipar vagy az ipari vándormunka valahol beleszól.

Milyen volt itt az életmód az elmúlt 120—150 évben, amelyet szóbeli és írásos forrásokból rekonstruálni tudunk? A Galga mente ebben az új korban már nem kizárólagosan mezőgazdasági táj, miként a Palócföld nagyobb része, az Alföldnek szinte egésze, de nem is annyira iparosodott, mint Pest közvetlen környéke, a Gödöllői-halomvidék, hanem valahol a kettő között, ahogy az előbb mondtam, átmeneti jellegű. A mezőgazdasági fejlődést — az Alfölddel ellentétben, inkább a Palócföldhöz hasonlóan — akadályozták a nagybirtokok. Nagyon jellemző névsort tudunk összeállítani az itteni újdonsült, XVIII—XIX. századi nagybirtokosokból: kezdjük a Grassalkovichcsal, folytathatjuk Podmaniczky báróval, azután Slossberggerrel és Hatvani-Deutschcsal, zárhatjuk a XX. századi sort. Ezek a nagybirtokok egyformán viselkedtek: részben munkát adtak az *általuk előidézett* relatív emberfeleslegnek, tehát aratórészességet, helybeli kertészeti szakmunkákat, erdei munkavállalást, ezek mind megvoltak itt is, de nem feltétlen jellemzők, nagyobb volt a mindenkori vándormunka. E téren az arányt és a lélekszámot tekintve is Bag és Tura vezet. Volt tehát itt kötörés, útépités, vasúti bérmunka, vasúti szolgálat, valamint kubikolás. A vasutasság, kötörés és útépités a bagiakra jellemző, ők az egész Osztrák—Magyar Monarchiát bebarangolták, a vasutasság pedig inkább Turára: családtagokkal együtt kétezer ember élt a vasútból az 1930-as évektől. Egyedülálló eset: a vasutas-egyenruha Turán férfidivattá vált, tekintet nélkül arra, hogy ott szolgált-e valaki, paraszt vagy vándormunkás volt. A kubikolás a boldogiakra jellemző, akik nyilván a Jászság — Jászfényszaru és Jászárokszállás — kubikosaitól vették át ezt a munkamódot. A helybeli parasztság az orszá-

¹Elhangzott 1983. július 4-én, Gödöllőn, az Onkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők XI. Országos Találkozásán (Szerk.)

gos arány alatt, sokszor csak 50%-át tette ki a lakosságnak — ez külön Galga menti érdekesség. A maga kis parcelláin megpróbálta a háztáji zöldségtermesztést — ahogy ma mondanánk, kistáji zöldségtermesztést folytatott —, az árut a piacra vitték: Aszódtól Pestig, Váctól Hatvanig terjedt ki a kör; saját maguk fuvarozták, készítették a melegágyakat és nyerték a vizet a Galgából vagy a Zagyvából az öntözéshez. Ezek mind belső, nem pedig kívülről jött reformok, tehát a belső fejlődés eredményei, így annál inkább figyelemre méltók.

A Galga mente tehát félig archaikus, de a palócokhoz képest mindenestre előbbre lépett vidék. Nézzük meg, mit találunk itt a viselet, a szokás és a folklór egyéb tartományai szemszögéből. Jellemző az egész palócságra, így a Galga mentiekre is, hogy minden egyes medencének, legyen az folyó völgy vagy hegyek közé zárt völgy, minden egyes ilyen kis tájnak, plébániakörzetnek, ahol a vallási élet egy plébánia vagy búcsúhely köré csoportosult, megvolt a maga viseleti arculata is. Az egész palócságon belül a Galga mente is többé-kevésbé külön viseleti egységnek számít. Nem olyan nagyon ismerjük, mint ahogy ezt a sokszor használt kifejezésből — turai viselet, turai himzés vagy boldogi fehér himzés stb. — sejtjenénk. Máig nincs igazán jó monográfiánk a himzésről, a kiemelkedő népművészekről viszont alapos elemzések születtek. Fő jellemzője, hogy itt még a palócokhoz képest is megkészt a szinesedés, tehát nem a XVIII. században következett be, mint az Alföldön, nem is a XIX. század második felében, mint a matyóknál, a kalocsaiaknál vagy Sárközben, hanem csak a XX. század fordulójára, amikor is a kétfestő vagy fehér alpanyagra vitték rá a mintákat, illetve a színeket. A megszínesedés itt nem kizárólagos szabály: Tura élen járt e téren: „mennél tarkább a lány, annál szebb” — mondták már az utóbbi évtizedekben, ellenben Boldog megmaradt a maga korábbi fehér himzésénél és csak nagyon lassan, vontatottan követte a szinesedő divatot. A szinesedéssel párhuzamos jelenség itt is a himzsminták elaprózódása és mind nagyobb felületre való kiterjedése. Ami a viselet egészét illeti, rendkívül érdekes, hogy itt egy régies: feudális, vallási szemlélet és izlés érvényesült szinte tökéletes szerkezeti egységben, gondolati összehangoltságban. Mindenütt, ahol viselet van, megkülönböztetnek nemek, életkorok, családi állapot szerinti eltéréseket. Itt ezen túlmenően — éppúgy, mint a palócoknál és a matyóknál — még nagyobb ünnepek szerint is különböztek a viseletek: ugyanannál a korosztálynál, ugyanazon családi állapotban és életkor szerinti csoportokon belül is fokozatosan szinesedő vagy fakuló ruhákba öltöztek. Így például a turaiak — és más nagyobb községekben is — a hónap vasárnapjai szerint színezték tovább a viseletüket: legkevésbé volt színes az első vasárnapon és a legdiszesebb, legszínesebb ugyanannak a hónapnak az utolsó vasárnapján. Még ennél is finomabb fokozatokat észlelhetünk! A menyasszony öltözködése a kihirdetések menetében, tehát az esküvő közeledtével egyre színesebbé vált. Ami a „fakulás” menetét illeti, például a völegény himzett inge — nem mindenütt, de mondjuk Turán — mielőtt megszületett az első gyermek, az ifjú férjen, illetve apán azonnal vesztett a himztségéből, színeiből; egy 35–40 éves férfinak már csak díszítetlen ing járt; a menyecskekről nem is szólva, akik elhagyogatták a színeket, és 40 éves korukra már fokozatosan „vénasszonyokká” váltak, természetesen csakis viseleti szempontból!

Ez a rangsorolás az egész életnek, azon belül a viseletnek is a legapróbb darabjaira kiterjedt; külön etnográfus szem kell, hogy észrevegyük azt, amit a nép természetesen vesz, és azért sokszor nem is mondja el, mi pedig esetleg nem tudunk rákérdezni. Vegyük ismét Turát, az egyik legismertebbet — Galgamácsa Dudás Juló jóvoltából ugyanilyen ismert —, most csak a turai kézbe való kendőket, a jegykendőket említeném, amelyekből egy-egy gondos menyasszony — némi besegítéssel —, ahány rokona és ismerőse van, annyit készít: 30–40–50 darabot, de ezek nem egyformák! A legdiszesebb a völegényé, utána következik a saját magáé, a menyasszonyé és utána a közeli—távoli, illetve rokoni, baráti fokozatok szerint, egészen az egyszerűig. Nincs tehát az életnek, a viseletnek olyan területe, amely végsőkig szabályozott ne lenne, és amely szabályt ne tartanának kötelezőnek, de önként és szívesen alkalmazzzák és alkalmazkodnak hozzá; a jogi népszokásoknak nem kell hatósági eszközökkel érvényt szerezni.

Felfigyeltem két érdekes dologra, amelyről kutatóink külön-külön írnak, de nem kapcsolják össze ezeket a különálló jegyeket. Az egyik a viseletben láppangó törökös vonás: a Galga mente népének alaprétege kisebb-nagyobb menekülések, visszatérések árán átvészelte a török hódoltságot. Települt ide még szlovák és német lakosság — a németek beolvadtak, a szlovákok némileg tartják népi különállásukat. A viselet tehát nemcsak a palócok felé, hanem a szlovákok felé is összekötő, de az Alföld felé már kevésbé. Ugyanigy van ez a szokásokkal. Például a kiszehajtás idáig tart, délebbre már nem találkozunk vele — ez szlovák eredetű szokás. Ez az újabb kori szlovák réteg elfedte a korábbiakat. Így például a viseletben a törökös, illetve a dél felől érkezett hatás széttöredezett, szétdarabolódva maradt meg. Egyik kutatónk észrevette, hogy Turán a menyasszonyok szegényszalagja félig eltakarja arcukat, de azt már nem említi, hogy a mohamedán nők arcfátyla, feredzseje, ugyanezt a szerepet tölti be. Lehetséges, hogy közvetett hatással van dolgunk, utána kellene nézni! Azt is észrevettük, hogy a csizma szabása, varrása — a Galga mentén csizmás népviselet volt (az utóbbi időben piros, korábban még fekete, mint a palócoknál), a csizma törökös jellegű maradt egészen a XX. század elejéig. Az egyik kutató azt is észrevette, hogy a menyasszony vagy a nagylányok hajfonatai teljesen be vannak tekerve a szalagokba, tehát a haj egyáltalán nem látszik. Ez is török eredetű, török

hagyomány lehet ezen a vidéken, de az előző jelenségekkel együtt további kutatást igényel. Erdemes a népviselet nemzeti vonásait is nagyító alá tenni.

Népünk 1848-ban válik nemzetté, akkor ismeri meg a nemzeti színeket, korábban a jobbgyoknak sejtelmük sem volt, hogy melyek a nemzeti színek; városok, felekezettek, nemes urak, bandériumok, a császári ház stb. használtak zászlókat és cimereket, de ezekhez a népek nem volt különösebb köze. 1848-cal terjedt el a piros—fehér—zöld, amelyek a szinesedő viseletnek alapszínei is — természetesen nemcsak ezek a színek. Azok a lányok, akiknek a szeretőjük regruta volt vagy katonaszerben szolgált, a századfordulón piros—fehér—zöld szalagokba fonták a hajukat; ahol pedig a befónás nem volt divat, ott nemzeti színű szalagok kaptak helyet a fej díszítésében, esetleg egybeült is.

A különböző községekben a menyecskék vagy az eladó lányok szoknyaviseletében szegéssel és a szoknya alapszínével, valamint a blúz színének megválasztásával arra törekedtek, hogy kiadja a piros—fehér—zöldet. Még öt-hat ilyen példát találtam, egészen odáig bezárólag, hogy Bagon — ez volt 1848-ban is a legnépesebb nyugati palóc község — a szabadságharcban száznál többen harcoltak Kossuth oldalán. Ez az engedelmességre szoktatott, nagybírtokok árnyékában élő, a katolikus vallás szerint szigorú hitéletet élő népcsoport itt, a Galga mentén ugyanúgy besorolható a haladásért küzdő, önmaga sorsán javítani próbáló népcsoportok közé, mint az Alföld bármely más vidéke is. Ők talán kicsit később, talán kicsit lassabban és áttételesen, kicsit művésziben próbálták a felzárkózást megoldani. Sorra jelennek meg a népművészek, köztük az univerzális (tehát kései reneszánsz típusú) Dudás Juló, a sokszínű, énekes, mesemondó specialista.

Nagyon röviden a szokásokról is, amelyek pedig még az előzőknél is sokkal több példát kínálnának. A Dunántúl, az Északnyugati-Kisalföld, Csallóköz, Zobor-vidék a leggazdagabb ünnepi szokásokban. Ezt én úgy egészíteném ki: ahogy elhagyjuk a Galga mentét, a szokások szinte megfeleződnek, és a Tiszántúlra már csak töredékesen maradnak fenn. A mennyiségi választóvonal tehát éppen vidékünkön húzódik. (Hasonló helyzetű a gazdag népzenei, tánc- és gyermekjáték-hagyomány is, mindezt részben a népi együttesek műsorai, részben a régebbi és újabb publikációk alapján állíthatjuk. Ezek között részletes falu-, illetve tematikus játékmográfia is van.)

A Galga mentén, különösen Dudás Juló nagy galgamácsi monográfiájából, de egyéb gyűjtésekből is kiderül, hogy szinte nem tudunk olyan magyar ünnepi, családi, gazdasági jellegű népszokásról, amely itt ismeretlen lett volna, vagy ha jobban utána néznénk, ne kerülne elő.

A palócokénál itt talán egy kicsit halványabb a „menyasszonyporkolás”, vagyis a „menyasszonypörkölés”, az új asszony tűzön való átugratásának szokása. Tájunkon belül is vannak élénkebb, halványabb színek: így Galgamácsán például élt a Szent Iván-napi tűzugrás szokása, de már Turán, Boldogon alig hallottak róla, tehát van egy ilyen fejlődési fáziskülönbség, változási fáziskülönbség is, ezeket fel lehet ismerni minden szokásnál külön-külön, de a szokások egésze ugyanúgy érvényes volt a sorrendiség, a rangsor, a teljes szabályrend, mint az előbb említett viselet terén. Néhány egyszerűbb, szinte még középkorias jelenség: Turán a hívek kereszt alakban helyezkedtek el a templomi istentiszteleten, a kereszt(vetés) és ima napkeltétől napnyugtáig kísérte minden munkájukat és egyéb tevékenységüket.

Ami a hiedelmeket illeti, még nagyobb gazdasággal számolhatunk. Itt a katolikus vallás — bár fél kézzel küzdött ugyan a babonák ellen, az általa babonáknak nevezett pogánykori hiedelmek ellen — ugyanakkor akarva-akaratlan konzervált a népi tudatban szokásokat és hiedelmeket. Néhány példát említek csak. Nagyon nehéz rá választolni, hogy a Palócföldön általános és etnikusnak tartott „markoláb” (egy, a holdat fölfaló csodaszörny) mennyire eleven a Galga mentén. Nem néztem meg a Néprajzi Atlasz adatait. Megvan viszont a táltoshit, lásd Dudás Juló könyvét, de nagyon keveredett a garabonciással; mint ahogy a többi hiedelemnél, szokásnál is azt találjuk, hogy nem tűnik el nyomtalanul, hanem elvegyül.

Milyen a mai változás? Nehogy azt higgyük, hogy lehűzzük a vasfüggönyt, és volt néphagyomány, nincs néphagyomány, elbúcsúzatunk tőle — mint ahogy ezt a nyugatnémetek szokták mondani —, nem így változik az élet, hanem a múlt építőköveiből is. A változás továbbra is helyi menetrend szerint zajlik, ennek megvan a belső logikája. A boldogiak például átveszik a viseletet, de nem színesítik meg. Van olyan községünk — Bag és a szomszédos falvak —, ahol a férfiak vetkőztek ki, a nők egy ideig még tartják a színes viseletüket. Amikor a Galga menti nők fényképeztetni mennek, akkor már polgári ruhába öltöznek, de ünnepnapra vagy népi együttes műsorokhoz visszaöltik a színes sokszoknyás viseletüket. Tehát még nincs üres lap, és így van ez a szokások majd minden fajtájánál is. Korábban galambot adtak a menyasszonynak és „galambot” kértek (őt kérték cserébe), megmaradt a galamb alakú torta átadásának szokása és sok minden más is, amelynek eredetét a szokáskutatók eddig nem nagy sikerrel próbálták kinyomozni.

Tehát röviden és egyszerűen: itt van Pest környékén, a főváros közvetlen szomszédságában, az ország központjában egy olyan gazdag hagyományú, alaprétegében törököt átvészelt csoport, melynek népe rendkívül élelmes és sokszínű kultúrát épített ki, e műveltség tökéletesen népi, falusi, paraszti ugyan, de sok modern városi elemet is szervesen beolvasszított. A Galga mente tehetséges népművészek tucatját dobta felszínre: a híres „ötösfogat”; az öt énekes; Pan-

dúr Péter 94 mesével, Vankóné Dudás Juló hatalmas monográfiájával, a legtöbben az iskolát teremtő himzők és varrók vannak, valamint tanítványaik. Hallatlan szellemi gazdagság ez, amely pótolta az anyagi lét szegényességét, társadalmi korlátait. Itt van egy olyan népcsoport, amely mindazt produkálja kicsiben, amit a magyar nyelvterület egésze nagyban.

Juhász Ferenc költőnk szavaival zárom szűkre szabott írásom, aki Dudás Juló rajzai láttán a következőket írta:

„Vigyázzunk, hogy ki ne haljanak az éneklő népek!
vigyázzunk a képiro asszonyokra és faragó emberekre,
mert ha kihalnak, velük hal ki az ember is!”

Katona Imre

A MÁV Északi Járműjavító Üzem története 1945-ig¹

A magyar vasút születése

Az 1830-as években a főleg Széchenyi által létesített különböző gazdasági vállalkozásokban ott találhatók a köznemesség és az arisztokrácia haladásáért küzdő tagjain kívül a feltörekvő polgárság képviselői is. E kapcsolat megkoronázásaként született meg az 1836: XXV. tc. a vasúti törvény. Az árutermelő nemességnek és a kereskedőknek egyaránt érdekük volt a gőzvontatáson alapuló olcsóbb és gyorsabb közlekedés, aminek megteremtésében ösztönszerűleg hatott a Széchenyi által oly kitartóan ajánlott angol példa.

Hitelképtelenségünk a hazai földbirtok holt tőkéje miatt és ellenében, a hatalmasnak ígérkező vállalkozáshoz hitelképes eleven tőkére volt szükségünk, amit legközelebb lévén és ezernyi szállal való kötődésünkből adódóan, elsősorban az osztrák pénzarisztokráciától kaphattunk meg. Az elfogadott törvény csaknem egy évtized múltán valósult meg. 1844 őszén indult meg a vasútépítés a Magyar Középponti Vasút Társaság pest—pozsonyi és pest—szolnoki vonalának munkálataival. A vasút nyújtotta felmérhetetlen lehetőségeket nagy költőnk, Petőfi is felismerte. „Száz vasutat, ezret! csináljatok, csináljatok!... Ezek a föld erei, bennök árad a műveltség. Ezek által ömlenek szét az életnek nedvei” — írja 1947 decemberében Vasúton című, versében, első utazásától fellelkesülve. De Széchenyi István 1848 januárjában Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről című, az országgyűlésnek szóló tanulmányában még mindig a meggyőzés nehéz munkájával küszködik. A szabadságharcig csak a Pest—Vác, Pest—Szolnok és Sopron—országhatár vonal épült meg hazánkban. A szabadságharcot követő abszolútizmusban vasútvonalaink hossza megtízszereződött. 1870 végén a vasútvonalakat még különféle tőkés vállalkozók építették, melyek magánkézben levő vasúttársaságok tulajdonában maradtak. A kiegyezés évében a 3471 km hosszú vasútvonalból szinte semmi nincs az állam kezén, három évvel később is csak mintegy 10% -a a MÁV (Magyar királyi Államvasutak) tulaj-

¹A TIT Üzemtörténeti Szakcsoportjának 1980. évi rendezvényén elhangzott előadás.